

**ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СУЧАСНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ПРОЗИ
(на матеріалі повісті «Чарівні окуляри» В. З. Нестайка)**

У статті розглядаються основні лексико-стилістичні особливості повісті В. З. Нестайка «Чарівні окуляри» в аспекті тенденцій розвитку сучасної української дитячої літератури.

Ключові слова: дитяча література, повість, лексико-стилістичні характеристики, вокабуляр, розмовний стиль, мова художнього твору.

Дитинство – це той період становлення особистості, який закладає підвалини її інтелектуального, творчого, соціального та національно-громадянського зростання на все життя. Відтак, дитяча література відіграє неоціненну роль у цьому процесі як багатокомпонентний інструмент формування потенціалу майбутньої нації. Крім того, література для дітей є одним з ключових джерел інформації для дошкільнят та школярів, що визначає також мовні навички, формує багатство словникового запасу дитини, опанування навичок лінгвістичного самовираження. Як зазначає Н. Дзюбишина-Мельник, «...літературні твори розвивають і поглиблюють, доповнюють новими гранями естетично-образний світ дитини» [1, с. 85]. Саме через літературу діти отримують змогу легко та цікаво, без особливих зусиль та з великим захопленням вбирати невичерпний потенціал та самобутність рідної мови. Це, без сумніву, формує актуальність наукового дослідження сучасних українських творів для дітей.

Мета статті – розглянути основні лексико-стилістичні особливості повісті В. Нестайка «Чарівні окуляри». Повість, що була видана 2005 року у видавництвах «Веселка» (Київ) та «Навчальна книга – Богдан», належить до сучасних творів видатного українського письменника і відбиває тенденції у розвитку мовного потенціалу сучасної української книги для дітей. Хоча більш ранні твори В. Нестайка як одного з корифеїв української дитячої літератури піддавалися науковому розгляду у різних аспектах, зокрема у роботах А. П. Романченка, Т. І. Ніколашиної, І. Є. Бойцун та ін., проте повість «Чарівні окуляри» на сьогодні ще не була об'єктом детального наукового аналізу в аспекті лексико-стилістичних характеристик, що також зумовлює актуальність обраної проблеми. У розгляді стилістичного аспекту в аналізі повісті ми спиратимемося на наукові позиції, відбиті у роботах О. Д. Пономаріва. Крім того, розглядаючи мовні особливості прози для дітей, ми взяли до уваги погляди дослідників дитячої літератури в мовному аспекті, зокрема, роботи Н. Я. Дзюбишиної-Мельник, яка аналізує різні аспекти мови дитячих видань, а також Є. І. Огар, яка розглядає комунікативну ефективність текстів дитячої літератури. Зокрема, ми підтримуємо позицію Н. Я. Дзюбишиної-Мельник щодо основних чинників мовностилістичного характеру творів для дітей: «Піпучи для малят, письменник має врахувати реальний запас (активний і пасивний) слів дітей та поріг розуміння ними нових понять. Важливо й те, що малоки ще не включені в усі сфери спілкування

дорослих. Для них звичне побутове і естетично-образне спілкування. Отже, реалією дитячої мови є розмовно-побутове мовлення (стиль), котре позначене на окремих територіях місцевим колоритом (діалектом), і художній стиль...» [1, с. 85]

Повість «Чарівні окуляри» визначена самим автором у підзаголовку як «правдиво-фантастична повість про надзвичайні пригоди київських школярів» та призначена для читачів молодшого та середнього шкільного віку. Цільовий читач та жанрові особливості, відповідно, впливають на лексико-стилістичний потенціал твору.

У зображенні головних персонажів через риси їх зовнішності, характерів, вчинки та почуття, а також у змалюванні їх оточення повість «Чарівні окуляри» відзначається надзвичайним розмаїттям лексичного матеріалу. Письменник широко використовує різноманітні тематичні ряди та групи лексики, а також синонімічні ряди та гнізда. Таким чином, автор не лише майстерно і точно створює образи, досягає необхідної деталізації та експресії, але й через багатовимірність та різнотипність лексичних одиниць сприяє активному розширенню словникового запасу читача. Наприклад, у характеристиці козаків зустрічаємо лексику тематичного поля рис характеру, причому, з даного поля автор добирає виразно конотовані лексеми, що відбивають позитивні риси: «*Справжні козаки були не лише мужніми, а й добрим, чуйними, людяними!*» [2, с. 72]. Проте, активно створюючи широке лексичне поле у повісті, В.З.Нестайко враховує як вікові особливості мовлення та сприйняття, так і тенденції, зумовлені особливостями лексики української мови на сучасному етапі розвитку. Так, досить часто зустрічаємо випадки, коли автор використовує синонімічні характеристики, але одна з них є загальноновживаною лексемою, а інша – образною розмовною або сленговою одиницею, характерною для мовлення дітей та підлітків: «*Тільки напускає на себе, щоб здаватися крутішим, мужнішим*» [2, с. 71]. У наведеному прикладі поряд із загальноновживаним «мужній» використано розмовне «крутий».

Також автор вдається і до вживання антонімів у рамках лексичного ряду одного тематичного поля із стилістичною метою. Наприклад, характеризуючи Риту у стані розгубленості та нерішучості, письменник використовує ряд лексем на позначення емоційних станів, розбиваючи їх на дві протилежні групи, завдяки чому протиставляє звичайні характеристики героїні невластивим їй емоціям: «*Завжди самовпевнена, горда і зверхня, Ритка виглядала зараз безпорадною і нещасною*» [2, с. 77]

Як зазначалося вище, до ключових реалій дитячої мови належить розмовно-побутове мовлення. В аналізованій повісті автор творчо враховує цей чинник, сповнюючи розмовними елементами як оповідну канву твору, так і безпосередньо мовлення персонажів.

Важливу стилістичну роль у повісті відіграє згрубіла лексика з виразно зниженою конотацією. Здебільшого вона репрезентована у мовленні персонажів, у діалогах та прямій мові. Її роль полягає у створенні відповідного лексичного поля спілкування зображеної вікової групи дітей та створення відповідних «мовних портретів» ключових персонажів. Крім того, згрубіла лексика несе значне експресивне навантаження і допомагає створити необхідне емоційне поле сприйняття зображуваної ситуації. Так, розповідаючи про себе у стані сильного роздратування в боротьбі за власну іграшку, один з основних персонажів повісті Вася через згрубілу лексику

характеризує свого супротивника: «*Оддай, — кричу. — Пришелепкуватий! Ідіот! Ненормальний!*» [2, с. 70] Висока емоційна насаженість наведених лексем підсилюється також і оформленням їх в окремі експресивно марковані окличні речення. Також зниженої конотації можуть набувати і відповідні характеристики дій, як-от: «*Чого це ви роти пороззявляли?*» [2, с. 78]

Згрубілій лексиці можна протиставити не менш виразну за конотаційним потенціалом зменшено-пестливу лексику, що часто створює відповідне емоційне поле ніжного чи обережного ставлення, любові, ласки, хороших побажань: «*А тепер будьте мені здоровенькі!*» [2, с. 17]; «*От я ті щастинки-золотинки й розкладаю по новорічних подарунках, щоб діти були щасливими...*» [2, с. 24]; «*У мене сестричка двоюрідна, Любочка...*» [2, с. 78]; «*Не плач, голубе!* — співчутливо сказав Рудольфо» [2, с. 33]

Крім того, зустрічаємо у повісті також і стилістичне вживання жаргонізмів. Порівняно з іншими проаналізованими групами лексики, що широко репрезентовані у тексті твору, ця група представлена поодинокими лексемами. Це, очевидно, пояснюється характером жанру та орієнтованістю на цільового читача. Вживання жаргонної лексики у дитячій прозі – нехарактерне явище. Проте у певних фрагментах письменник використовує її з метою підсилення емоційного напруження в описі пригод головних героїв та створенні влучних «мовних портретів» відповідних другорядних персонажів – злодіїв: «*А пам'ятаєш, як ми у тому підвалі були, за стіною балакали якісь, що хочуть «замочити» щасливчика, котрий джек-пот зірвав у суперлото? — Ну? — По-моєму, у них там, у підвалі, «явка» — «малина»...*» [2, с. 38] Наведені лексеми виразної жаргонної семантики належать до досить поширених, а тому не спричиняють значних проблем із розумінням їх значення у загальній канві твору. Вони створюють відповідну експресію та деталізують другорядних персонажів через стилістично марковані одиниці.

Важливу функцію у художньому тексті дитячої прози відіграє використання вигуків. Це спостерігаємо і в аналізованій повісті, яку автор постійно насичує різноманітними вигуківими лексемами, що створюють необхідний емоційно-експресивний заряд. Високою частотністю вживання відзначаються вигуківі лексеми «Ой» на позначення здивування та «Ех» на позначення розчарування чи втоми. Часто зустрічаємо випадки, коли вигуки сполучаються з іншими елементами художньої лексики чи синтаксису. Наприклад: «*Ну, гуморист!.. Ха-ха-ха!*» [2, с. 7] У наведеному уривку вживання звуконаслідування на позначення голосного сміху більш виразне та природне для сприйняття читачем у потоку стилістично маркованих окличних речень. В іншому фрагменті твору використання такої лексеми в діалоговій канві підсилене відповідним стилістично маркованим дієсловом на позначення сміху у словах автора: «*Он воно що!.. Ха-ха-ха! — зареготав Ромка*» [2, с. 5]

У повісті широко використовуються розмовно-просторічні лексеми, здебільшого емотивні, що характерні для мовлення сучасних дітей та підлітків. Даний масив лексичного матеріалу завжди набуває стилістичної маркованості, експресії, а також відбиває сучасний стан розвитку української лексики. Такі слова, зокрема, зустрічаємо у наступних прикладах: «*Ти що? Титу чокнутий?*» [2, с. 5]; «*Чого це ти ли-*

бишис?» [2, с. 4]; *«А такий кльовий бумеранг!»* [2, с. 10]; *«Даремно ти зазіхнув на чарівні окуляри, захотів їх приватизувати!..»* [2, с. 32].

Одним з цікавих лексичних засобів вираження виступає вживання у повісті русизмів, що становлять собою розмовні покручі, суржикові форми тощо. На наш погляд, використання таких лексем є багатофункціональним. З одного боку, таким чином письменник досягає створення максимально виразних та яскравих «мовних портретів» персонажів, із врахуванням діалектних особливостей мовлення. Так, наприклад, у уста одного з персонажів, Козачка Гульки, автор вкладає таку репліку: *«Та він же невразливий, «невпінчлїтельний!»*» [2, с. 72] Як бачимо, у реченні використано одразу дві лексеми на позначення однієї й тієї ж самої характеристики: одна з лексем належить до загальноновживаної, нормативної лексики, інша ж є русизмом з відтвореними фонетичними рисами. Русизм набуває експресивної конотації, надає мовленню персонажа виразної діалектної та розмовно-просторічної маркованості. Більше того, приклад є показовим і щодо інших функцій суржикових компонентів. У даному випадку можемо говорити про функцію виправлення типових помилок дитячого мовлення: письменник бере «неправильну», нелітературну форму у лапки і вживає поряд з нею її літературний аналог, таким чином формуючи відповідне сприйняття синонімів у маленького читача через привертання його уваги до нормативного вживання лексеми з відповідною семантикою. Таким чином, через посередництво художнього тексту відбувається ненав'язливе вирівнювання активного та пасивного словникового запасу дитини, формування мовних навичок у рамках існуючих літературних норм із врахуванням особливостей діалектного та розмовно-просторічного компоненту мовлення.

Отже, проаналізувавши основні лексико-стилістичні особливості повісті В. З. Нестайка *«Чарівні окуляри»*, можемо дійти висновку, що у творі широко представлені різні групи лексики, які виконують різноманітні стилістичні функції: згрубіла та зменшено-пестлива лексика, розмовні та просторічні лексеми, антоніми та синоніми, вжиті із стилістичною функцією, сучасний підлітковий сленг, жаргонізми, русизми. Таким чином, письменник активно реалізує широкий лексичний масив української мови як у межах загальноновживаних мовних одиниць, так і поза ними. Це дозволяє автору створити відповідне емоційно-експресивне поле сприйняття художнього тексту, сформувати яскраві «мовні портрети» персонажів, влучно передати відповідні почуття та охарактеризувати ситуації. При цьому В. З. Нестайко враховує особливості дитячого мовлення та сприйняття, формуючи лексичний масив повісті так, щоб він природно засвоювався цільовим читачем, не ускладнював розуміння тексту та сприяв розширенню словникового запасу дітей.

Література

1. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Художній стиль і мова творів для дітей / Дзюбишина-Мельник Н. Я. // Культура слова : Республіканський міжвідомчий збірник. – Вип. 42. – К. : Наукова думка, 1992. — С. 85–89.
2. Нестайко В. З. Чарівні окуляри / Нестайко В. З. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005.

3. Огар Є. І. Сучасне дитяче книговидання : «хвороби» росту / Огар Є. І. // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, серия «Филология. Социальная коммуникация». – Т. 21 (60). – 2008. – № 1. – С. 404–408.

4. Папуша О. М. Наратив дитячої літератури: специфіка художнього дискурсу. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / Папуша О. М. – Тернопіль, 2004 – 19 с.

5. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : Підручник / Пономарів О. Д. – Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2000. – 248 с.

Недогібченко М. М. Лексико-стилістическіє характеристикі сучасної української дитячої прози (на матеріалі повісті «Волиєбніє очкі» В. З. Нестайко)

В статтє рассматриваются основные лексико-стилістическіє особенности повести В. З. Нестайко «Волиєбніє очкі» в аспекте тенденцій розвитку сучасної української дитячої літератури.

Ключевые слова: дитяча література, повість, лексико-стилістическіє характеристикі, вокабуляр, розговорний стиль, язык художественного произведе-ния.

Nedogybchenko M. M. Lexical-stylistic characteristics of the modern Ukrainian prose for children (on the material of the story "The Magic Glasses" by V. Z. Nestaiko)

In the article the typical lexical-stylistic peculiarities of the story "The Magic Glasses" by V.Z.Nestaiko are explored in the aspect of major trends in development of the modern Ukrainian literature for children.

Keywords: children's literature, story, lexical and stylistic characteristics, vocabulary, conversational style, the language of art.